Mariana Neț

FORME LEXICO-GRAMATICALE ÎNVECHITE ÎN TRADUCERILE ROMÂNEȘTI DIN LITERATURA FRANCEZĂ (1852–2011)

INTRODUCERE

Acest articol face parte dintr-o serie mai lungă, care își propune să compare traducerile românești succesive ale unor romane de autori francezi, urmărind felul în care a evoluat și „s-a șlefuit" exprimarea în limba română pe parcursul a mai bine de un secol și jumătate. În acest scop, vom analiza ultimul capitol din versiunile românești ale romanelor *Mizerabilii* de Victor Hugo, *Contele de Monte-Cristo* de Alexandre Dumas, *Eugénie Grandet* de Honoré de Balzac, *Doamna Bovary* de Gustave Flaubert și *Germinal* de Émile Zola.

Prima parte a analizei se va ocupa de forme verbale astăzi dispărute din limba română.

De exemplu, în traducerea inițială a romanului balzacian *Eugénie Grandet* apare lexemul

notariat, -ă adj.
provenit dintr-un ipotetic participiu al verbului astăzi inexistent **a notaria:*

„[…] obține o chitanță generală și *notariată* în toate formele".
(EG 1896: 305)

Constantin Șăineanu a tradus astfel enunțul din limba franceză „[…] veillez à faire faire une quittance générale et *notariée*, bien en forme".

Adjectivul *notariat(ă),* așa cum apare în textul lui C. Șăineanu, pare a fi, după cum arătam mai sus, participiul verbului *a notaria;* nici acest verb, nici participiul *notariat(ă)* nu sunt însă înregistrate în *Dicționarul limbii române* (DLR). Este vorba, prin urmare, de o creație lexicală ad hoc a traducătorului. Această creație lexicală a avut o existență scurtă, care este posibil să se fi limitat la acest text.

Următoarea traducere a romanului *Eugénie Grandet* datează din anul 1936 și este semnată de Ludovic Dauș. În această versiune, fraza balzaciană de care ne ocupăm este formulată în felul următor:

„[…] obține o chitanță generală și *notarială* în toată regula".
(EG 1936: 282)

Deși în limba română există sintagma *acte notariale,* totuși formularea „chitanță generală și notarială", la care a recurs traducătorul, este astăzi stângace. Nu știm însă cum va fi fost percepută în anii '30 ai secolului trecut.

LR, LXXV, nr. 2–3, p. 453–460, București, 2026

DOI: 10.59277/LR.2026.2-3.18

În 1950, scriitorul Cezar Petrescu propune o variantă perfect acceptabilă, din perspectiva cititorului de astăzi, a acestei fraze:

„[…] ai grijă să primești o chitanță generală, *legalizată* în toată regula.”
(EG 1950: 177)

În anul 1990, la Chișinău, a apărut încă o traducere a romanului balzacian la care ne referim. Pentru enunțul deja citat, Vasile Vasilache propune varianta:

„[…] ia seama să se facă la notariat o chitanță generală în toată regula”.
(EG 1990: 174)

Iar în ultima versiune românească a romanului *Eugénie Grandet,* datând deja din secolul actual, Mioara Izverna optează pentru varianta, de asemenea acceptabilă:

„[…] ai grijă să se facă o chitanță generală, *legalizată* așa cum trebuie.”
(EG 2014: 259)

Ca și Cezar Petrescu cu mai mult de o jumătate de secol înainte, traducătoarea echivalează deci termenul francez *notariée* prin românescul *legalizată*.

a se semnala vb. I

Verbul *a a se semnala* la diateza reflexivă putea fi întâlnit la începutul secolului al XX-lea în prima traducere românească a romanului *Madame Bovary* de Gustave Flaubert, publicată de Ludovic Dauș la Institutul pentru literatură Ralian și Ignat Samitca:

„în sfârșit, zise […] chiar dacă nu *m-aș fi semnalat* decât la incendii […]”.
(DB 1909: 319)

Traducătorul echivalează astfel enunțul din textul francez „Enfin, s’écria-t-il […], quand ce ne serait que de *me signaler* aux incendies”.

În *Dicționarul limbii române* (DLR), verbul tranzitiv *a semnala* este definit ca „a atrage atenția cuiva asupra unui lucru […], a scoate în evidență, a menționa”. Verbul amintit nu este înregistrat la diateza reflexivă nici în DLR, nici în vreun alt dicționar al limbii române. Formularea propusă de Ludovic Dauș este o efemeridă lexicală, creată ad hoc de acesta.

Toți ceilalți traducători ai romanului lui G. Flaubert – Demostene Botez (1959), Florica Ciodaru-Courriol (2001), D. T. Saratoff (2006), Aurelia Ulici (2009) și Irina

Mavrodin (2014) redau corect verbul din limba franceză *se signaler* prin *a se evidenția*. Oferim spre exemplificare versiunea Irinei Mavrodin:

> „În sfârșit striga el […] chiar dacă nu *m-aș fi evidențiat* decât cu ocazia unor incendii!"
>
> (DB 2014: 364)

Mai trebuie adăugat, în treacăt, că traducerea lui Ludovic Dauș (1909) a fost retipărită de două ori până în 1928, iar cea semnată de Demostene Botez (1959) a fost republicată de un număr mare de ori (Biblioteca Academiei Române conține nouă tiraje diferite) până în anul 1999, ceea ce reprezintă un argument posibil în favoarea ipotezei că, în ultima jumătate a secolului al XX-lea, limba română literară nu a suferit prea multe schimbări. Observația este valabilă și cu privire la primele trei decenii din secolul trecut.

a relua (pe cineva) vb. I

Prima versiune românească publicată în volum a romanului *Mizerabilii* de Victor Hugo i se datorează lui Ion Pas și este destul de târzie: datează din 1938. Traducerile precedente – majoritatea apărute fragmentar sau în foileton – s-au păstrat numai parțial și nu includ ultimul capitol, singurul care ne interesează acum.

În textul lui Ion Pas întâlnim următorul schimb de replici între Marius Pontmercy și Jean Valjean:

> „– […] *Te reluăm* […]
> – Atunci când *mă vei relua,* voi înceta să fiu ceea ce sunt ?".
>
> (M 1938: III, 308)

Textul original este „[…] Nous vous *reprenons* […]./ Quand vous me *reprendriez* […], cela ferait-il que je ne sois pas ce que je suis?" Chiar dacă „reprendre quelqu'un" este, la rigoare și cu girul lui Victor Hugo, o formulare acceptabilă în limba franceză, totuși, în românește, expresia „a relua pe cineva", folosită de Ion Pas, este extrem de stângace. Este preferabilă traducerea propusă în 1960 de Lucia Demetrius și Tudor Mănescu:

> – […] *Te luăm cu noi.*
> – Și dacă *mă vei lua cu dumneata* […], vei face din mine altceva decât ceea ce sunt?"
>
> (M 1960: III, 586)

De remarcat că romanul *Mizerabilii* nu a mai beneficiat de nicio altă traducere în ultimii șaizeci și șase de ani. De altfel, limba folosită de cei doi traducători este perfect acceptabilă și astăzi.

nimănuia pron.

Celebrul roman *Germinal,* publicat de Émile Zola în 1885, a fost tradus pentru prima dată în limba română doisprezece ani mai târziu. Versiunea românească, publicată la Craiova, la Institutul pentru literatură Ralian și Ignat Samitca, este semnată de Ludovic Dauș. În ultimul capitol al acestui text, apare fraza:

„La urma-urmei nu e vina *nimănuia.*”.
(G 1897: 587)

Aceasta traduce versiunea originală „[…] au bout du compte, ce n’est la faute de *personne*”.

Forma de genitiv-dativ *nimănuia* a pronumelui negativ „nimeni” este astăzi învechită. *Dicționarul limbii române* (DLR) ilustrează intrarea *nimănuia* cu exemple din M. Eminescu, Dimitrie Anghel și Liviu Rebreanu. Tot din perioada interbelică (căreia i-a aparținut și ultimul scriitor menționat) datează și tangoul interpretat de Cristian Vasile „Jyra, Jyra”, al cărui refren spune „Dar sufletul niciodată/ *Nimănuia* să nu-l dai”. Această formulare este astăzi percepută ca desuetă. Mai aproape de noi, dar cu o jumătate de secol în urmă, forma pronominală de care ne ocupăm aici este folosită în titlul poeziei lui Nichita Stănescu *Acasă nimănuia.* Oricum, așa cum spuneam mai sus, termenul este astăzi învechit. Dispare, de altfel, și din următoarele două versiuni românești ale romanului lui É. Zola, unde este înlocuit cu nominativul *nimeni:*

„[…] la urma-urmei, nu e *nimeni* de vină”.
(G 1948: 256)

și

„[…] la urma-urmelor, *nimeni* nu are nici o vină”.
(G 1960: 349)

Aceste versiuni sunt semnate de Șerban Petrașcu și Al. Marian (1948), respectiv Oscar Lemnaru (1960).

murind,-i s.m., **murindă**,**-e** s.f.

Substantivul *murind-ă* a apărut în limba română prin recategorizarea formei de gerunziu a verbului *a muri* și înseamnă „aflat(ă) în pragul morții, pe patul de moarte, muribund(ă)”. DLR îl înregistrează la Ion Heliade Rădulescu, Gh. Asachi și I.L. Caragiale, între alții. DEX (2009) îl consideră, pe bună dreptate, învechit.

În textele de care ne ocupăm, substantivul *murind* apare, pentru prima dată, în 1858, în traducerea romanului *Contele de Monte-Cristo* de Alexandre Dumas semnată de G. Baronzi:

„– Nu cumva se deschide cerul pentru mine? cugetă *murindul* […]”.
(MC 1858: II, 200)

Apare, de asemenea, într-o traducere ulterioară nerevendicată și nedatată:

„– Se deschide oare cerul pentru mine? se gândi *murindul*”.
(MC f.a. : II, 142)

Exemplele citate traduc enunțul dumasian „Es-ce déjà le ciel qui s’ouvre pour rrmoi? pensa *le mourant*”.

Următoarea versiune românească, în ordine cronologică, a romanului amintit datează din 1936, când Ion Pas înlocuiește termenul *murindul* cu substantivul modern și contemporan *muribundul:*

„– Oare se deschide cerul ca să mă primească? se întrebă *muribundul*”.
(MC 1936: IV, 467)

La fel vor proceda, desigur, și următorii traducători ai romanului lui A. Dumas: Gellu Naum la jumătatea secolului al XX-lea:

„– Oare s-au deschis cerurile pentru mine? se gândi *muribundul*”.
(MC 1957: III, 292)

și Nicolae Constantinescu la începutul celui de al treilea mileniu:

„– Oare se deschide cerul ca să mă primească? se întrebă *muribundul*”.
(MC 2009: III, 467)

Observăm că traducerea semnată de N. Constantinescu este aproape identică aceleia propuse de Ion Pas în perioada interbelică.

Pe de altă parte, trebuie să remarcăm că, deși, în 1936, Ion Pas înlocuise deja termenul *murindul* din traducerile precedente prin modernul *muribundul*, în același an 1936, substantivul *murind-ă* era încă în circulație pentru o parte dintre vorbitorii de limbă română. O dovedește o frază din traducerea romanului *Eugénie Grandet* publicată de Ludovic Dauș:

„[…] gândindu-se la ultimele cuvinte ale mamei sale, care, asemenea unor *murinzi* […]”.
(EG 1936: 374)

Această traducerea este identică celei din 1896, semnată de C. Șăineanu și publicată la deja menționata editură craioveană a fraților Samitca, și transpune în

limba română enunțul balzacian „[…] en pensant aux dernières paroles de sa mère, qui, semblable à quelques *mourants* […]”.

Constatăm, prin urmare, că substantivul *murind, -ă* era folosit și spre finalul perioadei interbelice, chiar dacă, după toate probabilitățile, era pe cale să devină desuet datorită concurenței cu *muribund-, ă.*

De altfel, la mijlocul secolului al XX-lea, Cezar Petrescu optează pentru *muribund:*

> „[…] gândindu-se la ultimele cuvinte ale răposatei sale mama, care, asemenea multora dintre *muribunde* […]”.
> (EG 1950: 172)

Și V. Vasilache, în traducerea publicată în 1990 la Chișinău, folosește substantivul impus definitiv în limbă *muribund/ muribunzi:*

> „[…] gândindu-se la ultimele cuvinte ale maică-sii, care, idoma unor *muribunzi* […]:
> (EG 1990: 169)

În cel de al doilea deceniu al secolului al XXI-lea, Mioara Izverna înlocuiește cuvântul *muribunzi* prin sintagma *oameni aflați pe patul de moarte:*

> „[…] gândindu-se la ultimele cuvinte ale mamei sale, care, asemenea multor *oameni aflați pe patul de moarte* […]”.
> (EG 2014: 251)

Traducerea semnată de Mioara Izverna este cea mai recentă versiune românească a acestui roman balzacian de care dispunem.

CONCLUZII

Din analizele redate succint în aceste pagini, am constatat, o dată în plus, că limba română – la fel ca orice altă limbă – nu se dezvoltă linear. Un termen, o sintagmă sau o formă gramaticală pot fi înlocuite, la un moment dat, din perspectiva unora dintre vorbitori, cu un alt termen, cu o altă sintagmă sau cu o altă formă gramaticală, care apoi se impun în uzul curent fără ca cele precedente să fi dispărut neapărat din limbă. Acestea pot reapărea oricând. Readucerea în atenție a unor forme lexicale sau gramaticale învechite se face însă, în general, în registrul ironic, în cel familiar sau în cel marcat poetic.

SIGLE

EG = *Eugénie Grandet.*
G = *Germinal*
DB = *Doamna Bovary*
M = *Mizerabilii*
MC = *Contele de Monte-Cristo*

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Corpus

Balzac, Honoré de. 1896. *Eugénie Grandet.* Traducere de Marius (C. Șăineanu). Craiova.
Balzac, Honoré de. 1936. *Eugenia Grandet.* Traducere de Ludovic Dauș. București.
Balzac, Honoré de. 1939. *Eugenia Grandet.* Traducere de Vera Leonard. București.
Balzac, Honoré de. 1950. *Eugénie Grandet.* Traducere de Cezar Petrescu. București.
Balzac, Honoré de. 1968. *Eugénie Grandet.* Traducere de Cezar Petrescu. Studiu introductiv și note de Micaela Slăvescu. București.
Balzac, Honoré de. 1990. *Eugénie Grandet.* Traducere și note de Victor Vasilache. Prefață de Mihai Cimpoi. Chișinău.
Balzac, *Eugénie Grandet.* 2008.Traducere de Mioara Izverna. București.
Balzac, Honoré de. 2015. *Eugénie Grandet.* Traducere de Mioara Izverna. București.
Balzac, Honoré de. 2011. *Eugénie Grandet.* Traducere și note de Nicolae Constantinescu. București.
Dumas, Alexandre. 1857–1858. *Contele de Monte-Cristo.* Traducere de G. A. Baronzi. Vol. I–VIII. Bucuresci.
Dumas, Alexandre. 1888. *Contele de Monte-Cristo*. Traducere de Ioan S. Spartali. Bucuresci.
Dumas, Alexandre. 1922. *Contele de Monte-Cristo.* Fascicula 1–32. Traducere de Ion Gorun. București.
Dumas, Alexandre. 1930. *Contele de Monte-Cristo*. Traducere de Alex Stănescu. București.
Dumas, Alexandre. 1936. *Contele de Monte-Cristo*. Traducere de Ion Pas. București:.
Dumas, Alexandre. 1957. *Contele de Monte-Cristo.* Traducere de Gellu Naum. Prefață de Alexandra Bârna. București.
Dumas, Alexandre. 1992. *Contele de Monte-Cristo.* Traducere de Amy Florea și Virginia Câmpulungeanu. Ediție îngrijită de Horvath Dezideriu. Vol. I–II. București.
Dumas, Alexandre. 2005. *Contele de Monte-Cristo*. Traducere și note de Cristina Jinga. Prefață de Liliana Anghel. București.
Dumas, Alexandre. 2009. *Contele de Monte-Cristo*. Traducere de Nicolae Constantinescu. București.
Flaubert, Gustave. 1909. *Doamna Bovary.* Traducere de Ludovic Dauș. București.
Flaubert, Gustave. 1923. *Doamna Bovary.* Ediția a doua. Traducere de Ludovic Dauș. București.
Flaubert, Gustave. 1928. *Doamna Bovary.* Traducere de Ludovic Dauș. Ediția a treia. București.
Flaubert, Gustave. 1940. *Doamna Bovary.* Traducere de Lascăr Sebastian. București.
Flaubert, Gustave. 1959. *Doamna Bovary.* Traducere de Demostene Botez. Prefață de Aurelian Tănase. București.
Flaubert, Gustave. 1999. *Doamna Bovary.* Traducere de Demostene Botez. Timișoara.
Flaubert, Gustave. 2006. *Doamna Bovary.* Traducere de D.T. Saratoff. Ediție îngrijită și prefață de Ioan Pânzaru. Iași.
Flaubert, Gustave. 2009. *Doamna Bovary.* Traducere de Aurelia Ulici. București.
Flaubert, Gustave. 2010. *Madame Bovary.* Traducere de Florica Ciodanu-Coumol. București.
Flaubert, Gustave. 2014. *Doamna Bovary.* Traducere, prefață și tabel cronologic de Irina Mavrodin. București.

Hugo, Victor. 1852–1864. *Mizerabilii.* Traducere de D. Bolintineanu, A. Zanné și N. Costinescu. București.
Hugo, Victor. f.a. *Mizerabilii.* (Traducător neprecizat). București.
Hugo, Victor. 1927. *Mizerabilii.* Traducere de George B. Rareș. București.
Hugo, Victor. f.a. *Mizerabilii.* Vol. I–III. Traducere de Ion Pas. București.
Hugo, Victor. 1954–1955. *Mizerabilii.* Vol. I–IV. Traducere de Lucia Demetrius, Tudor Mălinescu și J. Costin. București.
Hugo, Victor. 1960. *Mizerabilii.* Vol. I–III. Traducere de Lucia Demetrius și Tudor Mălinescu. București.
Zola, Emile. [1897]. *Germinal.* Traducere Traducere de I. Gentilis. Craiova.
Zola, Emile. 1943. *Germinal.* Traducere de Șerban Pătrașcu și Al. Marian. București.
Zola, Emile. 1960. *Germinal.* Traducere de Oscar Lemnaru. Vol. I–II. Prefață de Theodosia Ioachimescu. București.

Dicționare

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române.* București: Editura Academiei Române.
DLR 2010 = *Dicționarul limbii române*. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti". Ediție anastatică după *Dicționarul Academiei* (*DA*) și *Dicționarul limbii române* (*DLR*), ediție apărută cu sprijinul Băncii Naționale a României. București: Editura Academiei Române, 2010: tomul I = A-B, tomul II = C, tomul VI = F-I/Î, tomul VII = J-LHERZOLITĂ, tomul IX = M, tomul X = N-O, tomul XI = P-POGRIBANIE, tomul XII = POGRIJENIE-Q, tomul XIII = R-SCLABUC, tomul XIV = SCLADĂ-SPONGHIOS, tomul XV = Ș, tomul XVI = T, tomul XIX = VÎCLĂ-Z.

OLD LEXICAL AND GRAMMATICAL FORMS IN SOME ROMANIAN TRANSLATIONS FROM THE FRENCH LITERATURE

(Abstract)

This article belongs to an ampler research project which aims to compare the successive Romanian translations of a few novels by French authors with a view to discovering the evolution of Romanian language along over one and a half century. To this end, the author analyses the last chapter of the novels *Les Misérables* by Victor Hugo, *Le comte de Monte-Cristo* by Alexandre Dumas, *Eugénie Grandet* by Honoré de Balzac, *Madame Bovary* by Gustave Flaubert and *Germinal* by Émile Zola. The analyses have revealed once again that Romanian language (like many other language) does not develop along a linear pattern. At a certain moment, a word, a syntagm or a grammatical form can be replaced, for some speakers of Romanian, by another word, syntagm or grammatical form without having necessarily disappeared from linguistic use. The previous form can reappear anytime. However, this coming back of older forms into use usually happens within an ironic, familiar or poetic context.

Cuvinte-cheie: lexic, gramatică, termeni învechiți, traductologie, limba română.
Keywords: lexicon, grammar, old words, traductology, Romanian language.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
al Academiei Române,
București, Calea 13 Septembrie nr. 13
mariana_net15@yahoo.com